

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 499-512

BİR MAHLAS İKİ ŞAİR: YÛSUF EMİRÎ VE EMİR ÖMER HAN ÜZERİNE NOTLAR

Yunus Emre Varol

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, (varolyunusemre@gmail.com), ORCID: 0000-0002-9473-5010/PhD student, Istanbul University Department of Institute of Social Sciences

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atıf/Citation

Varol, Yunus Emre (2023), "Bir Mahlas İki Şair: Yûsuf Emîrî ve Emir Ömer Han Üzerine Notlar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 499-512.

Varol, Yunus Emre (2023), "One Pseudonym Two Poets: Notes on Yûsuf Emîrî and Emir Ömer Khan", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 499-512.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bir Mahlas İki Şair: Yûsuf Emîrî ve Emir Ömer Han Üzerine Notlar

Özet

Çağatay Edebiyatı'nın klâsik öncesi dönem şairlerinden olan Yûsuf Emîrî, XV. yüzyılda yaşamış ve Çağatay Edebiyatı'nın gelişmesinde Yakînî, Sekkâkî, Gedâyî, Lutfî vb. şairlerle önemli bir rol oynamıştır. 1810 yılında Hokand Hanlığı tahtına oturan Emir Ömer Han ise Çağatay Edebiyatı'nın son dönem şairleri arasındadır. Her iki şair de şiirlerinde "Emîrî" mahlasını kullanmış, bu durum uzun yıllar süren bir karışıklığa yol açmıştır. Bu karışıklığın başında *Ömer Han Dîvânı*'ndaki şiirlerin, "Emîrî" mahlasından hareketle Yûsuf Emîrî'ye nispet edilmesi gelmektedir.

İlk defa Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç'in *İz Tuyugov Çağataytsa Emîrî* başlıklı bildirisi ile *Türk Edebiyatı Numûneleri* adlı eserde ortaya çıktığı tespit edilen Yûsuf Emîrî-Ömer Han karışıklığı, zamanla diğer çalışmalara da yayılmış ve günümüze dek sirayet etmiştir. Ömer Han'ın *Dîvân*'ı, birçok kaynakta Yûsuf Emîrî'ye ait olarak gösterildiği gibi; *Yûsuf Emîrî Dîvânı* adıyla da iki defa neşredilmiştir. Bazı kaynaklar, hassaten Yûsuf Emîrî ile ilgili araştırmalarda tesadüf edilen bu karışıklığın muhtelif noktalarına değinerek sorunun önüne geçmeye çalışmış olsa da konu, münferit bir bütün hâlinde ele alınmamıştır. Bu çalışmada, birbiriyle karıştırılan iki şairin kaynak metinler aracılığıyla ayırt edilmesi ve mevcut bilgilerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf Emîrî, Ömer Han, Çağatay Edebiyatı, Hokand Hanlığı, Mahabbet-nâme, divan, mahlas.

One Pseudonym Two Poets: Notes on Yûsuf Emîrî and Emir Ömer Khan

Abstract

Yûsuf Emîrî, one of the pre-classical period poets of Chagatai Literature, lived in the 15th century and played an important role in the development of Chagatai Literature with poets such as Yakînî, Sekkaki, Gedâyî, Lutfî. Emir Ömer Khan, who ascended the throne of Kokand Khanate in 1810, is among the last period poets of Chagatai Literature. Both poets used the pseudonym "Emîrî" in their poems, and this situation led to a confusion that lasted for many years. At the beginning of this confusion comes the attribution of the poems in *Ömer Khan's Dîvân* to Yûsuf Emîrî, based on the pseudonym "Emîrî".

The confusion of Yûsuf Emîrî-Ömer Khan, which was determined to appear for the first time in Aleksandr Nikolaevich Samoylovic's notification titled *İz Tuyugov Çağataytsa Emîrî* and in the work named *Türk Edebiyatı Numûneleri*, spread over time to other works and has continued until today. *Ömer Khan's Dîvân*, as shown in many sources as belonging to Yûsuf Emîrî; it was also published twice under the name of *Yûsuf Emîrî's Dîvân*. Although some sources have tried to prevent this confusion by mentioning various points, especially in the researches about Yûsuf Emîrî, the subject has not been dealt with as an isolated whole. In this study, it is aimed to distinguish the two confused poets through the source texts and to evaluate the existing information.

Keywords: Yûsuf Emîrî, Ömer Khan, Chagatai Literature, Kokand Khanate, Mahabbet-nâme, divan, pseudonym.

Giriş

Bir edebiyat terimi olarak “şairlerin şiirlerinde kullanmak amacıyla seçtiği yahut başka bir şairden mahlasnâmeler yoluyla aldığı takma ad” şeklinde tanımlanabilen mahlas, Klâsik Türk Edebiyatı’nın köklü ve karakteristik bir geleneğini teşkil etmektedir (Yıldırım 2006: 11-19). Şairlerin kendilerine has hususiyetleri göz önünde bulundurarak özenle seçtikleri mahlaslar, zaman içerisinde türlü sebeplerden ötürü şairlerin, tezkirecilerin veya araştırmacıların dikkat çekmek zorunda kaldıkları bir sorun hâlini almıştır.

Mahlaslardan kaynaklanan sorunların başında, kuşkusuz, aynı mahlası tercih eden şairlerin birbirleriyle karıştırılması gelmektedir. Bu konu, yalnızca çağımız araştırmacılarının değil, Klâsik Türk Edebiyatı şairleri ve tezkirecilerinin de üzerinde durdukları bir meseledir. Şairler, mahlas karışıklığının önüne geçebilmek amacıyla kimi zaman rağbet görmesi pek mümkün olmayan mahlaslara yönelmişler, kimi zaman da mevcut karışıklıklar sebebiyle mahlaslarını değiştirerek farklı mahlaslar alma yoluna gitmişlerdir. Tezkireciler de şairlerin, önceden kullanılan mahlasları seçmesine eleştirel bir tavırla yaklaşmış, karıştırılan şairlerin ayırt edici özelliklerini mevzubahis ederek karışıklığı engellemeye çalışmışlardır. Ancak yine de mahlas karışıklığının günümüze değin sürdüğünü belirtmek mümkündür (İsen 1997: 195-208; Yıldırım 2006: 57-67). Bu nedenle araştırmacılar, genel olarak mahlas sorununun nedenleri ve sonuçlarını inceledikleri gibi aynı zamanda bazı müstakil mahlasları da ayırt edecek çalışmalar yayımlamışlardır.

Aynı mahlasa sahip olan şairlerin birbirleriyle karıştırılmasının temelini, bir şairin şiirlerinin, aynı mahlası kullanan farklı bir şaire nispet edilmesi oluşturmaktadır. Bu durum birkaç şiirin atfedilmesiyle söz konusu olabileceği gibi müstakil bir eserin nispetiyle de gerçekleşebilmektedir. Çok sayıda emsaline tesadüf edilebilen bu meselenin bir örneğiyle de “Emîrî” mahlası üzerinden Çağatay Edebiyatı sahasında karşılaşılmaktadır.

XV. yüzyılda yaşayıp Çağatay Edebiyatı’nın “Klâsik Öncesi Dönem” şairleri arasında zikredilen Yûsuf Emîrî ile XIX. yüzyılda Hokand Hanlığı tahtına oturan hükümdar şairlerden Emir Ömer Han, “Emîrî” mahlasını tercih eden iki şairdir. Yûsuf Emîrî ve Ömer Han, aralarındaki takribî dört asırlık zaman dilimine karşın kullandıkları “Emîrî” mahlasına binaen uzun yıllar birbiriyle karıştırılmıştır. 1926 yılında başladığı tespit edilen bu karışıklığın yol açtığı sorunlar, bilhassa Yûsuf Emîrî’yle ilgili çalışmalarda -günümüzü de kapsayarak- kendisini göstermektedir.

Yûsuf Emîrî ve Ömer Han arasındaki karışıklığın mazisi, genel itibariyle Ömer Han’a ait olan iki divan nüshasının Yûsuf Emîrî’ye nispet edilmesine dayanmaktadır. Karışıklığın günümüze dek devam etmesinin yanı sıra Yûsuf Emîrî’ye ait olan divan nüshalarının aslında Ömer Han’a ait olduğunu ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur.

Yûsuf Emîrî ve Ömer Han’ın karıştırılmasının incelendiği bu çalışmada öncelikle şairlerin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Yûsuf Emîrî ve Ömer Han’ın hayatı ve eserlerinin sunulduğu kısmın ardından iki şairin birbiriyle karıştırıldığı hususlara ve bu karışıklığın çözümüne değinen yayınlara dair bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasının neticesinde, Yûsuf Emîrî ve Ömer Han karışıklığına doğrudan veya dolaylı olarak temas eden kaynaklar değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ndeki divan nüshaları ele alınmıştır.

1.1. Yûsuf Emîrî

1.2. Yûsuf Emîrî’nin Hayatı

Doğum ve ölüm tarihi belli olmayan Yûsuf Emîrî, Çağatay Edebiyatı’nın “Klâsik Öncesi Dönem” şairleri arasında yer almaktadır (Ölmez 2007: 179-180). Ali Şîr Nevâyî (ö. 906/1501),

Muhâkemetü'l-Lugateyn'inde Şâhruh (salt. 1405-1447) devrinin sonlarında Türkçe şiir söyleyen şairler içerisinde adını andığı Yûsûf Emîrî'yi¹, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'inin birinci meclisinde "Mevlânâ Emîrî" başlığı ile zikreder.² Şair hakkında bilgi veren tezkirecilerden diğeri ise Devletşâh (ö. 900/1494-1495 [?])'tır.³

Emîrî'nin Türkçe şiirlerinin güzel olduğunu belirten Nevâyî, şairin buna rağmen devrinde şöret kazanamadığını da ifade eder. Devletşâh ise Şâhruh'un nedimleri arasında saydığı Emîrî'nin, döneminde seçkin bir yere sahip olduğunu söyler. *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'e göre Yûsuf Emîrî'nin kabri, Bedaḥşân taraflarında bulunan Erheng-sarây'dadır.

1.3. Yûsuf Emîrî'nin Eserleri

1.3.1. Deh-nâme

Yûsuf Emîrî'nin tezkirelerde adı anılan tek eseri *Deh-nâme* isimli mesnevisidir. Eserin adı, hem eser içerisinde⁴ hem de *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te "Deh-nâme" şeklinde geçmektedir. Nevâyî, eserden bir beyit örneği de vermiştir:

Nê yemekdin nê uyqudın salıp söz

Yemekdin toyup uyqudın yumup köz (Köktekin 2013: 68; Eraslan ve Tokmak 2015: 22)

Âşık ve maşûkun birbirlerine yazdıkları on mektuptan oluşan ve mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan 906 beyitlik *Deh-nâme*, h. 833 (m. 1429-1430) yılında tamamlanarak Sultan Şâhruh'un oğlu Gıyâseddin Baysungur Mirzâ'ya (ö. 837/1434) sunulmuştur.⁵ Aruzun "mefâilün/mefâilün/feülün" kalıbıyla yazılan mesnevi; tevhîd, na't, Baysungur'a övgü, sebeb-i telif, âşık ve sevgilinin birbirlerine gönderdikleri mektuplar ve hâtime bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıca bazı mektuplardan sonra yedi beyitlik gazeller ve ferdler mevcuttur.

Reşit Rahmeti Arat, *Deh-nâme*'nin 23 beyitlik "Tevhîd" bölümünün Uygur harfli bir nüshasını tespit etmiş ve Arap harfli metninin British Museum'da bir mecmua içerisinde kayıtlı bulunduğunu belirtmiştir (Arat 1953: 22-25). Eser, Türkiye'de bir bütün hâlinde ilk defa 1969 yılında Ümran Somer tarafından bitirme tezi olarak çalışılmıştır (Somer 1969). *Deh-nâme*, son olarak Kâzım Köktekin tarafından yayımlanmıştır (Köktekin 2013).

¹ "Ammâ Sultân-ı Şâhib-kırân Timur Küregen zamânının ferzend-i halefi Şâhruh Sultân'ın zamânının âhırığaça Türk tili bile şu'arâ peydâ boldılar ve ol ḥazretniñ evlâd u aḥfâdının hem hoş-ṭab' selâṭini zuhûrğa keldi. Şu'arâ Sekkâki ve Ḥaydar Ḥ'ârezmi ve Atayî ve Muḳîmi ve Yakîni ve **Emîri** ve Gedâyî dekler. Ve Fârsî mezkûr bolğan şu'arâ muḳâbeleside kişi peydâ bolmadı, bir Mevlânâ Luṭfî'din özge kim bir neçe maṭla'ları bar kim ṭab' ehli kaşıda okusa bolur." (Özönder 1996: 188)

² "**Mevlânâ Emîri**: Türk erdi ve Türkçe şi'ri yahşî vâkı' boluptur ammâ şöret tutmaydur. Ve bu beyt anıñ *Deh-nâme*'sidindür kim:

Nê yemekdin nê uyqudın salıp söz

Yemekdin toyup uyqudın yumup köz

Ve Fârsî'de Şeyḫ Kemâl tettebbu'ı kılıpdur. (...) Ve anıñ kabri Bedaḥşân sarı Erheng-sarây'dadır." (Eraslan ve Tokmak 2015: 22)

³ "**Yûsuf Emîri**: Belli başlı şairlerdendir. Şâhruh zamanında şöret kazanmış, şeref ve şanıyla yaşamıştı. Devletin emirleri ve erkânı onu gözetirlerdi. Hakan-ı Kebir Şâhruh Sultan'ın yanı sıra onun büyük oğulları ve emirleri hakkında parlak kasideler yazmıştır." (Lugal 2011: 546)

⁴ Yûsuf Emîri, *Deh-nâme*'nin 902. beytinde eserin adını anmakta ve mesnevisinin, Nizâmî'nin (ö. 611/1214[?]) *Hamse*'sine benzemesi için Allah'a dua etmektedir:

Nizâmî tæg işin bî-derd ü renc et

Anıñ *Deh-nâme*'sini Peñç Genc et (Köktekin 2013: 108)

⁵ Eserin telif tarihi (h. 833), 898. beyitte geçen "zabṭı vâcib" ifadesinden çıkarılmaktadır:

Bititik emdi târiḫini kâtib

Ërür târiḫi üçün **zabṭı vâcib** (Köktekin 2013: 21)

1.3.2. Farsça Dîvân

Tezkirelerde Yûsuf Emîrî'nin Farsça divanından söz edilmemekle beraber şairin Farsça şiirler yazdığı belirtilmektedir. *Devletşâh Tezkiresi*'nde, Şâhruh'a ve farklı devlet adamlarına kasideler sunduğu ifade edilen Emîrî'nin Baysungur için kaleme aldığı Farsça bir kasidesi bulunmaktadır.⁶ Ayrıca Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te şairin Fars dilindeki şiirlerinde Şeyh Kemâl-i Hucendî'nin (ö. 803/1401) izinden gittiğini söyleyerek Emîrî'den bir beyit örneği verir:

روز قسمت هر کسی از عیش بخش خود ستاند
غیر زاهد کو ریاضتها کشید و خشک ماند
Rûz-ı kısmet herkesi ez-'ayş baħş-ı ħod sitând
Ġayr-ı zâhid k'û riyâzethâ keşid ü ħuşk mând

"Riyazetler çekip kuru kalan (eline bir şey geçmeyen) zahitten başka herkes, bölüşme (kısmet) günü eğlenceden kendi hissesini (payını) aldı." (Eraslan ve Tokmak 2015: 22, 334)

Nevâyî'nin alıntıladığı beyit; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 3883'te kayıtlı ve "Dîvân-ı Mevlânâ Emîrî" başlığını taşıyan Farsça divanın "37b" yaprağında yer almaktadır (Yûsuf Emîrî t.y.: 37b). Yakînî'nin, *Ok Yayınng Münâzarası*'nda Yûsuf Emîrî'den örnek verdiği Farsça bir beyit de bu divanın "35a" yaprağında bulunmaktadır:

چو ابروی تو کمان خویش را اکر دارد
زهی تصور کج او مکر دو سر دارد
Çü ebrû-yı tu kemân ħ'îş-râ eger dâred
Zihî taşavvur-ı kec ü meger dü ser dâred

"Keman (yay), kendisini senin kaşın ile bir (denk) tutmuş. Şu eğri duruşa bir bak, yoksa onun iki de başı mı var?" (Yûsuf Emîrî t.y.: 35a; Sertkaya 2005: 172)

69 yapraklık bu tezhipli divan (Ayasofya, no. 3883), Şerefeddin Hüseyin tarafından ta'lik bir hatla istinsah edilmiştir (Yûsuf Emîrî t.y.: 68b). Divanın "2a" sayfasında eserin Sultan I. Mahmûd (salt. 1730-1754) vakfı olduğu anlaşılan bir vakıf kaydı vardır. Aynı sayfada şemseli bir tezhip içerisinde divanın Yûsuf Emîrî'ye ait olduğunu belirten bir medhiye ve dua mevcuttur. Şemseli tezhibin "1b" sayfasındaki kısmında ise "Bi-resmi ħızânetü zıllu'llâhî'l-Mennân melâzü'l-ħavâķîni'z-zamân Ebu'l-Fetħ Pîr Budak Bahâdır Ĥân ebbeda'llâhu bi'n-naşri ve'l-iħşân." yazmaktadır (Yûsuf Emîrî t.y.: 1b-2a).

Yûsuf Emîrî'nin Farsça divanının diğer bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 3779'dadır. H. 868 yılında (m. 1463-1464) Bağdat'ta yine tezhipli olarak istinsah edilen nüshanın müstensihî Şeyh Mahmûd-ı Pîr Budakî'dir (Yûsuf Emîrî 868: 146a). 146 yapraklık divanın tezhipleri, "Ayasofya, 3883" numaralı *Yûsuf Emîrî Dîvânı* ile benzerlikler göstermektedir. Her iki nüsha da Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın (salt. 1438-1467) oğlu Pîr Budak'ın (ö. 870/1466) himayesinde hazırlanmıştır (Roxburgh 2014: 202-205, 221-222).

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3779 numaralı nüshanın hâtimesindeki istinsah tarihi (h. 868/m. 1463-1464), Yûsuf Emîrî'nin yaşadığı döneme yakınlık arz etmesi bakımından önemlidir. İstinsah tarihi bilinmeyen Ayasofya, no. 3883'teki divanın da Pîr Budak himayesinde hazırlandığı düşünüldüğünde, bu yazma eserin de yakın yıllarda yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir durum 3883 numaralı nüshayı, 3779 numaralı nüsha ile aynı derecede mühim kılmaktadır.

Divanlardaki şiirler; kaside, gazel, mesnevi, kıt'a, rubai ve müfred gibi nazım şekillerinden oluşmaktadır. Bilindiği kadarıyla henüz herhangi bir incelemeye konu olmayan eser çalışılmayı beklemektedir. Eserin yayım hayatına ve Türkçeye kazandırılması ile teferruatlı bir tahkik ve tahlil sürecine tâbi tutulması neticesinde, ilk dönem Çağatay Edebiyatı'nın muhtelif hususiyetlerine dair

⁶ Devletşâh'ın tezkiresine almış olduğu bu kasideye, Yûsuf Emîrî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Farsça divan nüshalarında tesadüf edemedik. Kasidenin Farsça metni ve Necati Lugal'in tercümesi için bk. (Devletşâh 1305: 194; Lugal 2011: 546-547)

bazı ipuçları elde edilebileceği gibi hassaten Yûsuf Emîrî'nin hayatı ve şahsiyetinin daha net görülmesini sağlayacak bilgi ve çıkarımlara rastlanabileceği de muhakkaktır.

1.3.3. Beng ü Çağır

Tezkirelerin adından bahsetmediği bir başka eser olan *Beng ü Çağır*, Yûsuf Emîrî'nin nesir üslûbunu ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Bilinen bir nüshası British Museum'da, *Deh-nâme*'yi de ihtiva eden mecmua içerisinde kayıtlı bulunan münazara (Arat 1953: 25), Gönül Alpay tarafından yayımlanmıştır (Alpay 1973: 103-125). Metnin "330a" sayfasında geçen "...bu sırnıñ şâhib-zamîri, ya'nî Yûsuf Emîrî" ifadesi (Alpay 1973: 108), eserin Yûsuf Emîrî'ye aidiyetini kesinleştirmektedir.

Baysungur Mirzâ'ya sunulduğu tahmin edilen *Beng ü Çağır*'ın konusunu, "afyon" ve "şarabın" birbirlerine karşı gösterdikleri mücadele oluşturmaktadır. Emîrî, nazım-nesir karışık olarak sade bir Çağatay Türkçesi ile telif ettiği münazarasında bengi yeşiller giymiş bir derviş şeklinde, şarabı ise renginin kırmızılığından ötürü atılğan, heyecanlı, savaşçı bir genç şeklinde tanıtmıştır. Eserde afyonun ve şarabın kötü yönlerinin iyi yönlerinden fazla olduğu ve ikisinden de eşit oranda uzak durmak gerektiği alegorik bir üslûpla dile getirilmiştir. Zira hikâyenin sonunda bu rekabetin bir kazananı çıkmamış, afyon ve şarabı birbirinden "bal" ayırmıştır. Emîrî'nin şakalaşmak ve hoşça vakit geçirmek amacıyla yazdığını söylediği *Beng ü Çağır*, bu açıdan ahlâkî ve öğretici bir nitelik taşımaktadır (Alpay 1973: 103-107).

Emîrî'nin eserini, temanın işlenişi bakımından Ali Şir Nevâyî'nin *Lisânü't-Tayr*'ı ve Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'si ile karşılaştıran Gönül Alpay, *Beng ü Çağır*'ın daha bağımsız, gerçekçi ve orijinal bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir (Alpay 1973: 108).

2. Emir Ömer Han

2.1. Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

Asıl adı Muhammed Ömer olan Ömer Han (salt. 1810-1822), m. 1787 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Narbuta'dır. Ağabeyi ise Türkistan emirleri içerisinde "Han" unvanını kazanmış olan Âlim Han (salt. 1799-1810)'dır. Gençlik yıllarını sarayda geçirip iyi bir medrese eğitimi alan Ömer Han, ilkin Fergana hâkimliğine tayin edilmiştir. Bu sırada, Andican Hâkimi Rahmankulu'nun kızı Mahlar Ayim'le (ö. 1258/1842) evlenmiştir. Ağabeyi Âlim Han'ın muhalifler tarafından öldürülmesiyle tahta oturan Ömer Han, vefatına dek saltanatta kalmıştır (Boltabayev 2021: 108).

Âlim Han gibi Ömer Han da Hokand Hanlığı'nın sınırlarını genişletmiştir. Askerî başarılarının yanı sıra imar faaliyetlerine de büyük önem veren Ömer Han, birçok yapı inşa etmiş; hasar gören yapıların onarılmasını sağlamıştır. Hanlığı üzerindeki çabalarıyla "Emîrü'l-Müslimîn" sıfatına lâyık görülmüştür. Saltanatı boyunca çeşitli devlet ve emirliklerle mücadele etmiş, bu mücadeleler neticesinde ilk defa İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı Devleti ile, oğlu Muhammed Ali Han (salt. 1822-1842) devrinde de sürecek siyâsî bir ilişki kurmuştur. Ömer Han, 12 senelik saltanatından sonra 1822'de vefat etmiştir (Şen 2021: 115-128).

Ömer Han, son dönem Çağatay Edebiyatı için de mühim bir şahsiyettir. Onun saltanatında, Çağatay Edebiyatı'nın dikkat çekici bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Ömer Han'ın sarayı, 19. yüzyıl Çağatay Edebiyatı için bir edebiyat merkezi konumundadır. Yetmişten fazla şairin himaye edildiği sarayda Nemengânî Fazlî, Gülhanî, Hâzık, Mahmûr, Mücrim gibi şairlerle birlikte Nâdire/Kâmîle (Mahlar Ayim), Üveysî, Mahzûne gibi şaireler de yetişmiştir (Eckmann 1964: 130-138).

Ömer Han'ın "Melikü's-Şuarâ" olarak nitelendirdiği Nemengânlı Fazlî, Han'ın emriyle *Mecmûa-i Şâirân* adını taşıyan bir tezkire hazırlamıştır. Özgün bir yapıyla karşımıza çıkan *Mecmûa-i Şâirân*, önceki tezkirelerden farklı bir yöntemle tertip edilmiş ve bu tertip daha sonra bir gelenek hâlini almıştır (Boltabayev 2021: 110). Ayrıca yine Ömer Han'ın emriyle hazırlanan ve Lutfî (ö. 897/1492 [?]), Nevâyî, Fuzûlî (ö. 963/1556) ile Ömer Han divanlarını bir araya getiren *Mahabbet-nâme* mecmuası da Han'ın hamiliği ve bir şair olarak dönemin edebî muhitindeki yeri hakkında önemli anekdotlar sunmaktadır.

"Emîr" ve "Emîrî" mahlaslarıyla şiirler söyleyen Ömer Han, kuvvetli bir şairdir. Türkçe şiirlerinde bilhassa Nevâyî ve Fuzûlî'yi izlemiş; Lutfi ve Nâbî (ö. 1124/1712)'den de etkilenerek onlara tahmis ve tesdisler yazmıştır (Aslan 42-51). Şiirlerinin ana teması aşk ve şaraptır (Eckmann 1964: 130).

2.2. Dîvânı

Özbekistan'da çok sayıda nüshasına tesadüf edilebilen *Ömer Han Dîvânı*, m. 1888-1910 yılları arasında altı defa matbu olarak basılmıştır. Şairin divanındaki Türkçe şiirler, 1972 yılında ilk kez Mahbube Kadirova tarafından yayımlanmıştır. Kadirova'nın çalışması, tespit edilen yeni nüshalar aracılığıyla 2008 ve 2017 yıllarında Ahmadcon Madaminov, Ergaş Açilov ve Zebo Kabilova tarafından genişletilmiştir. Divanın nihaî neşri, 2017'deki iki ciltlik yayıma dayanmaktadır (Boltabayev 2021: 110-111). Ömer Han'ın Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan divanının, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde de iki nüshası bulunmaktadır. Divan, ayrıca Şeyh Seyyid Süleyman Efendi tarafından İstanbul'da basılmış (Emir Ömer Han 1299-1300) ve Mustafa Tanç tarafından da yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (Tanç 1994).

3. Yûsuf Emîrî ve Emir Ömer Han

3.1. Yûsuf Emîrî'nin Türkçe Divanı Yahut Şairin Ömer Han'la Karıştırılmasının Kaynağı ve Teşekkülü

Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Yûsuf Emîrî'nin Türkçe şiir yazmakta maharetli olduğunu; fakat devrinde belirgin bir şöret yakalayamadığını belirtmektedir. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de de kendisinden önceki şairlerden yalnızca Lutfî'nin Türkçe şiirde öne çıktığını, diğer şairlerinse Fars şairlerinden geri kaldıklarını söylemektedir. Nevâyî, bu şairler içerisinde Yûsuf Emîrî'yi de zikretmektedir (Eraslan ve Tokmak 2015: 22; Özönder 1996: 188).

Nevâyî, Yûsuf Emîrî'nin Türkçe şiirlerdeki başarısından söz etmesinin yanında şairin Farsça bir beytini de örnek vermektedir. Nevâyî'nin bu tutumu ile Devletşâh'ın şairden Farsça bir kaside nakletmesi, Yûsuf Emîrî'nin Farsça bir divan kaleme almış olabileceği ihtimalini kuvvetlendiren hususlardır. Nitekim Yûsuf Emîrî'nin *Farsça Divan*'ının iki nüshası; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 3883'te ve Fatih, no. 3779'da kayıtlı bulunmaktadır. Bununla beraber kaynaklar, Yûsuf Emîrî'nin Türkçe bir divan kaleme alıp almadığı konusunda net bir bilgi içermemektedir. Şairin Türkçe şiirlerine dair tek ipucu, Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Yûsuf Emîrî'nin *Deh-nâme*'sinden alıntılacağı bir beyitlik örnektir.

Yûsuf Emîrî'nin Türkçe şiirleri konusunda bazı yanlış tespitlerden kaynaklanan bir karışıklık söz konusudur. Bu husustaki temel sorun Yûsuf Emîrî'nin, "Emîrî" ve "Emîr" mahlaslarını kullanan XIX. yüzyıl hükümdar şairlerinden Hokand Emiri Ömer Han ile karıştırılmasıdır. İki şairin karıştırıldığı çalışmaların başında, Rus Türkolog Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç'in Ömer Han'ın tuyuğlarını Yûsuf Emîrî'ye nispet ettiği bildiri gelmektedir (Samoyloviç 2005: 857-860). Janos Eckmann'ın ifadesiyle Samoyloviç'in yaptığı bu hata, daha sonra birçok araştırmacıyı da yanıltmıştır (Eckmann 1964: 131).

Samoyloviç, 1926'da sunduğu "İz Tuyugov Çağataytsa Emîrî" başlığını taşıyan bildirisinde; İstanbul Üniversitesi, no. 2753'te yer alan "Mahabbet-nâme" adlı bir yazma esere dikkat çeker (Samoyloviç 2005: 857-860). Bu yazmanın, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış birkaç divan barındırdığını ifade eden Samoyloviç, burada Nevâyî, Lutfî ve Emîrî isimlerini verir ve Lutfî ile Emîrî divanlarındaki tuyuğları istinsah ettiğini söyler. Söz konusu yazma eser arasındaki *Emîrî Dîvân*'nın 24 adet tuyuğ içerdiğini açıklayan müellif, bu tuyuğlardan 11'ini adı geçen bildirisinde yayımlar ve Rusçaya tercüme eder.⁷

Samoyloviç, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Yûsuf Emîrî ve Yûsuf Emîrî ile birlikte anılan şairler hakkındaki edebî hükmü (Özönder 1996: 188) ileri sürerek Nevâyî'nin tuyuğlarını, "Emîrî"nin tuyuğlarından daha başarılı bulur. Dolayısıyla aslen Ömer Han'a ait olan bu 11 tuyuğu, "Emîrî" mahlasından hareketle Yûsuf Emîrî'ye nispet ederek iki şairi birbirine karıştırır. Bahsi geçen tuyuğlar, Mahbube Kadirova'nın Özbekistan'daki nüshalardan yararlanarak hazırladığı *Ömer Han Dîvânı* neşrinde de mevcuttur (Kadirova 1972: 291-292).

Hıfzı Tefvik, Hamamizade İhsan ve Hasan Âlî'nin 1926'da bir komisyon olarak hazırladığı *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nin "Emîrî" başlıklı Yûsuf Emîrî biyografisinde de Yûsuf Emîrî, Ömer Han ile karıştırılmıştır (Hıfzı Tefvik vd. 1926: 64-71). Yûsuf Emîrî, *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nin "Emîrî" maddesinde şöyle tanıtılır:

"Emîrî dokuzuncu asırda gelen Çağatay şairlerinin en mühimlerinden biridir. Hayatı hakkında malûmatımız yoktur. Nevâyî *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te şairin Türk olduğunu ve şâyân-ı dikkat Türkçe eserleri bulunduğu hâlde meşhur olamadığını söyler. Ve *Deh-nâme* nâmındaki Türkçe mesnevisinden şu beyti nakil ile iktifâ eder:

Nè yèmekdin nè uykuğın salıp söz
Yèmekdin toyup uykuđın yumup köz

Emîrî'nin divanını Dârülfünûn Kütüphanesi'nde bulduk. Buraya derc ettiğimiz gazel ve musammatları cidden kıymetli bir şair olduğunu ispat edecek bir kuvvettedir. İfadesindeki harâretli samimiyet Fuzûlî'yi pek ziyade andırıyor. Her iki şairin yalnız tarz-ı tahassüslerinde değil, hatta kullandıkları kâfiye ve rediflerde bile bâriz müşâbehet vardır." (Hıfzı Tefvik vd. 1926: 64)

Türk Edebiyatı Numuneleri'nde Yûsuf Emîrî ile ilgili olarak yapılan bu izahı, komisyonun Dârülfünûn Kütüphanesi'nde tespit ettiği divandan seçilmiş örnekler izlemektedir. Bu örneklerden, bulunan divanın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 5452'deki nüsha olduğu anlaşılmaktadır; zira buradaki örnek şiirlerin bazı kelime ve terkipleri, 2850 numaralı divan nüshasında farklıyken 5452 numaralı nüsha ile örtüşmektedir. Söz gelimi;

Şarâb-ı nâz tâ bezm içre ruşsârîñnı al etmiş

mısra'ı, *Türk Edebiyatı Numuneleri* (Hıfzı Tefvik vd. 1926: 66) ve 5452 numaralı nüshada (*Mahabbet-nâme* 1234: 382a) yukarıdaki şekildedir. Fakat bu mısradaki "şarâb-ı nâz" terkininin yerini, 2850 numaralı nüshada "şarâb-ı nâb" terkininin aldığı görülür (Emir Ömer Han t.y.: 214b). Benzer bir durum;

Hırâm u cilve vü nâz u melâhat
Ërür serv-i hırâmânımğa maşşüş

⁷ Samoyloviç'in yayımladığı tuyuğlar, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5452 numaralı nüshada "Rubâ'ıyyât" başlığı altında toplanmıştır (*Mahabbet-nâme* 1234: 412b-413b). Bu dörtlüklerin, rubai nazım şeklinin bir gereği olan Ahreb/Ahrem kalıplarıyla değil, Remel bahrinin "fâilâtün/fâilâtün/fâilün" vezni ve cinaslı bir kafiye yapısıyla kaleme alınmış olması, bu şiirlerin "tuyuğ" nazım şekline daha yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim gerek Çağatay gerekse Osmanlı sahasında yazılıp tuyuğ niteliği taşıyan birçok şiirin, divanlarda zaman zaman "mukatta'ât" veya "rubâ'ıyyât" başlıkları altında yer aldığı bilinmektedir (Kızıltuğ 2008: 110-111).

beyti için de geçerlidir. *Türk Edebiyatı Numûneleri* (Hıfzı Tevfik vd. 1926: 66) ve 5452 numaralı nüshadaki (*Mahabbet-nâme* 1234: 383b) beytin birinci mısra'ında "melâhat" kelimesi tercih edilmişken; aynı kelime 2850 numaralı nüshada "nezâhet" olarak yazılmıştır (Emir Ömer Han t.y.: 217a).

Öte yandan "Emîrî'nin divanını Dârülfünûn Kütüphanesi'nde bulduk." ifadesi, şairin edebî şahsiyetine dair getirilen yorumlar ve tuyuğ nazım şekliyle kaleme alınmış olan şiirlere değinilmemesi, komisyonun iddialarını Samoyloviç'in tespitlerinden ayırtmaktadır. Dolayısıyla Samoyloviç'in bildiriyle aynı yılda yayımlanan *Türk Edebiyatı Numûneleri*'ndeki Yûsuf Emîrî nispeti, karışıklığın diğer ayağını oluşturmaktadır.

Türk Edebiyatı Numûneleri'ni Sadettin Nüzhet'in *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri* adlı eseri takip ederse de yazar, gerek Yûsuf Emîrî'nin hayatı bahsinde gerekse şairden verdiği şiir örneğinde *Türk Edebiyatı Numûneleri*'ndeki bilgileri aynen tekrarlar (Sadettin Nüzhet 1931: 125, 149-150).

Samoyloviç'in bildirisi, *Türk Edebiyatı Numûneleri* ve Sadettin Nüzhet'in üzerinde durup örnekler verdiği 5452 numaralı nüshayı müteakiben Ömer Han'a ait diğer bir divan nüshasını ihtiva eden 2850 numaralı mecmuadan, bilindiği kadarıyla ilk kez *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*'nun "Emir" maddesinde bahsedilmiştir. Eseri yayımlayan komisyonun;

"Her üç mehzade gösterilen şairin mahlası Emîrî, bahis mevzuu bulunan şairinki ise Emir olduğu için bu Emir'in o Emîrî olup olmadığına tereddüt edilmiş ise de *Türk Edebiyatı Nümuneleri* ile *Türk Edebiyatı Tarihi*'ne alınmış olan:

Hâletim bed ğuşsa bî-ħad vaşl maķşad nâle bîş
Baħt vâjûn derd efzûn dîde pür-ħûn sîne rîş⁸

beyti tekrarlanmış bir tercii, *Emîr Divanı*'nda kayıtlı olduğundan ikisinin bir şahıs olduğuna ihtimal verilmiştir." (Komisyon 1947: 62)

ifadelerine göre divandaki "Emîr" mahlasından kaynaklı bir ihtiyat notu düşülmüşse de alıntılanan son cümlede "Emîr" ve "Emîrî" mahlaslarını, Yûsuf Emîrî'nin kullandığına da ihtimal verilmiştir.

Fuad Köprülü ise *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Çağatay Edebiyatı" maddesinin "Yûsuf Emîrî" kısmında, şairin divanının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. 2753'te bulunduğunu ifade eder (Köprülü 1987: 292).

Yûsuf Emîrî ve Ömer Han arasındaki karışıklığa dair en sıhhatli bilgiyi, Münih'te sunduğu *Le Poète Tchagataien Yûsuf Emîrî et Deux Manuscrits de la Bibliothèque de l'Université d'Istanbul* başlıklı bildiriyle İsmail Hikmet Ertaylan verir (Ertaylan 1959: 380-382). Söze tarihî kaynakların, Yûsuf Emîrî'nin *Türkçe Dîvânı* ile ilgili hiçbir malûmat içermediğini belirterek başlayan Ertaylan, ilkin Samoyloviç'in bildirisine değinir. Bu bağlamda Samoyloviç, "Mahabbet-nâme" yazmasını müstakil bir eser gibi görüp Ömer Han'ı da tanımayarak iki temel yanlışlığa düşmüştür.

Samoyloviç'in bu yanlışlığı, Fuad Köprülü ile sürmüştür. Ertaylan, yazının bu kısmında Köprülü bahsinin ardından *Türk Edebiyatı Numûneleri, Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri* ve *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu* üzerine bazı eleştiriler getirir. Buna göre adı geçen üç kitabı hazırlayan yazarlar, eserlerinin "Yûsuf Emîrî" maddelerinde hiçbir sorgulama yoluna gitmeden Köprülü'nün ortaya koyduğu malûmatı aynen izlemiş, böylelikle karışıklığın kök salmasına sebep olmuşlardır.

⁸ Bu şiir, *Ömer Han Dîvânı*'nın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki her iki nüshasında da mevcuttur (*Mahabbet-nâme* 382b-383b; Emir Ömer Han, *Dîvân-ı Emîr* 282b-283b).

Âgâh Sırrı Levend, 1958 tarihli “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları” makalesinde; İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 5452’de yer alan tezhipli nüshayı “Emiri Divanı” şeklinde nitelendirip bu divanın hangi Emîrî’ye ait olduğu bilgisini vermez (Levend 1958: 150). 1969’da Yûsuf Emîrî’nin *Deh-nâme*’si üzerine bitirme tezi hazırlayan Ümran Somer de Samoyloviç’in bildirisini örnek göstermektedir (Somer 1969).⁹ Yine 1969 yılında Henry Franciscus Hofman, İsmail Hikmet Ertaylan’ın Münih’te sunduğu bildiriye ve dolayısıyla Samoyloviç’in hatasına atıf yaparak İstanbul Üniversitesi’ndeki 2850 numaralı divanın Ömer Han’a ait olduğunu açıklar (Hofman 1969: 90-91).

Mustafa Tañç, 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 2850 ve no. 5452’de bulunan iki nüshayı esas alarak “Ömer Han Divanı: İnceleme-Metin” adında bir yüksek lisans tezi hazırlar (Tañç 1994). Tañç, hazırladığı bu tezle bağlantılı olarak 2003 yılında “Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han” isimli bir makale de kaleme alır (Tañç 2003: 111-118). Tezi ve makalesinde Ömer Han’ın hayatını ve edebî şahsiyetini mercek altına alan Tañç; Samoyloviç ve *Türk Edebiyatı Numûneleri*’nin Yûsuf Emîrî ile Ömer Han’ı karıştırmasına değinir (Tañç 1994: II-III; Tañç 2003: 115). Dolayısıyla Mustafa Tañç’ın hazırladığı “Ömer Han Divanı”, Ömer Han’ın Yûsuf Emîrî’den ayrıldığını ortaya koyan, Türkiye’deki ilk müstakil divan çalışmasıdır.

2003 yılında Yıldız Kocasavaş, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 2850’de bulunan nüshayı esas alıp “Yusuf Emîrî Divanı” adında bir çalışma yayımlar (Kocasavaş 2003). Bu çalışma, Osman Fikri Sertkaya tarafından tanıtılır (Sertkaya 2013: 181-201). Sertkaya, makalesinde Kocasavaş’ın yayımladığı *Yusuf Emîrî Divanı*’nı vezin, nazım şekilleri, okuma hususiyetleri gibi çeşitli açılardan eleştirilere tâbi tutar. Sertkaya, yazısının devamını teşkil eden “Bu Divan Yusuf Emiri’ye mi Ait?” başlığı altında, Kocasavaş’ın esas aldığı divan nüshasının Yûsuf Emîrî’ye ait olmadığını belirtir ve Hofman’ın yukarıda değinilen yazısı ile şairin divanındaki Fuzûlî ve Nâbî nazirelerini delil göstererek ilgili divanın “Ömer Han Dîvânı” olduğunu vurgular (Sertkaya 2013: 196-197).

2007 yılında Kâzım Köktekin, Yıldız Kocasavaş’tan farklı olarak İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 5452’de bulunan nüshayı da ekleyip “Yusuf Emîrî Divanı” isimli yeni bir çalışma hazırlar (Köktekin 2007).

2011 yılında Üzeyir Aslan, “Han Şair Emîrî’nin Musammatları” makalesinin “Emîrî Divanı Hakkında” bölümünde ilk olarak Samoyloviç’in 1926 yılında düştüğü hataya değinir ve daha sonra Yıldız Kocasavaş ve Kâzım Köktekin’in “Yûsuf Emîrî Dîvânı” adıyla yayımladıkları divanın aslında Ömer Han’a ait olduğunu ifade eder (Aslan 2011: 43-44). Aslan, çalışmasının devamında Ömer Han’ın Lutfî, Nevâyî, Fuzûlî, Nâbî gibi şairlere nazire olarak kaleme aldığı musammatları sıralar (Aslan 2011: 44-49). Dolayısıyla Emîrî mahlaslı bu şairin Fuzûlî ve Nâbî’ye nazireler yazması, ilgili divanın kronoloji itibariyle Yûsuf Emîrî’ye aidiyetini imkânsız kılmaktadır.

Son olarak Kâzım Köktekin, 2013 yılında yayımladığı “Yûsuf Emîrî, Dehnâme” çalışmasında Yûsuf Emîrî’ye ait *Türkçe Dîvân*’ın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 2753’te bulunduğunu belirtir (Köktekin 2013: 18).

3.2. İstanbul Üniversitesi’nde Yer Alan Üç Yazma Nüsha Üzerine Toplu Bir Değerlendirme

3.2.1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2753

Bu nüshadan bahseden ilk kişi Samoyloviç olmuştur. Samoyloviç, nüshayı “Mahabbet-nâme” adıyla anar (Samoyloviç 2005: 857). Samoyloviç’in sunduğu numara bilgisi, Fuad Köprülü

⁹ Burada Samoyloviç’e yapılan atıf, çalışmanın “Giriş” bölümünde yer alıp ilgili kısımda sayfa numarası kullanılmamıştır.

tarafından da tekrarlanır (Köprülü 1987: 292). Öte yandan Köprülü'nün, Samoyloviç'in Yûsuf Emîrî'ye ait tuyuğları yayımladığını ifade etmesi, yukarıdaki nüsha bilgisini de Samoyloviç'ten aldığını ve böylelikle müellif ile aynı hataya düştüğünü göstermektedir. Yûsuf Emîrî'nin *Deh-nâme*'sini yayımlayan Kâzım Köktekin, no. 2753'te bulunan nüshanın "Yûsuf Emîrî *Dîvânı*" olduğunu "Eserin bilinen tek nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. (TY no. 2753)" sözleriyle belirtir (Köktekin 2013: 18).

İsmail Hikmet Ertaylan'ın verdiği bilgiye göre 2753 numaralı nüsha, daha sonra 5452'ye kaydırılmıştır (Ertaylan 1959: 380). Rustemov da bu hususu doğrulamaktadır (Rustemov 1963: 3). Dolayısıyla 2753 numaralı nüshayı, Yûsuf Emîrî veya Ömer Han'a ait ayrı bir divan nüshası olarak tanımlamak yanlıştır.

Bugün, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2753 numaralı kayıta "Kavân-i Osmâniyân" adında, Osmanlı'nın muhtelif geleneklerini ve bazı suçlara karşı koyduğu hüküm ve kanun-nâmeleri içeren 109 yapraklık müstakil bir eser mevcuttur (*Kavân-i Osmâniyân* t.y.: 1b-108b). Nesih hatla yazılan bu eser, baştan sona mensur bir şekilde kaleme alınmış olup nüshanın içerisinde herhangi bir divan mevcut değildir.

3.2.2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2850¹⁰

Ömer Han *Dîvânı*'nın Türkiye'deki bilinen iki yazma nüshasından birisini teşkil eden divan mecmuasıdır. Ömer Han *Dîvânı*, mecmuanın "163b-283b" yaprakları arasındadır. Divanın zahriyesi olan "163a" sayfasında "Dîvân-ı Emîr" ve "Hokand Emîri Ömer Han" notları mevcuttur (Emir Ömer Han t.y.: 163a). Nüshanın istinsah tarihi belirsizdir.

Divanın sonundaki müseddesin yarım kalmasından anlaşıldığı kadarıyla nüshada bazı eksiklikler bulunmaktadır. Nitekim 5452 numaralı nüshada yer alan divan dibacesi ve bazı şiirler bu nüshada yoktur.

3.2.3. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5452 (Mahabbet-nâme)¹¹

Yedi divanlı müzehhep bir divan mecmuasıdır. Nüsha, Nevâyî'nin dört divanı (*Garâyibü's-Sıgar*, *Nevâdirü'ş-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâiyidü'l-Kiber*) ile Emîrî (Ömer Han), Lutfî ve Fuzûlî divanlarından oluşmaktadır. Ömer Han *Dîvânı*, dibacesiyle beraber yazmanın "357b-413b" yaprakları arasındadır.

Mahabbet-nâme, hikâyesi olan ve hikâyesi de eserin bizzat iç kısmında anlatılan bir mecmuadır. Yazmadaki divanların ne gibi bir sebeple bir araya getirildiği, kimlerin kalemle yazıldığı; hatta hangi nakkaşlar tarafından bezendiği nüshanın hâtimesinde belirtilmiştir (Boltabayev 2021: 122-127)

Mecmua, Ömer Han'ın emriyle derlenmiştir. Şiir ve edebiyata büyük bir merak duyan Ömer Han, örnek aldığı Ali Şîr Nevâyî'nin divanlarını, parça parça ve birbirinden uzak düşmüş bir vaziyette görünce buna gönlü razı olmayıp dört divanın bir araya getirilmesi emrini verir. Nevâyî'yi müteakiben yazmaya Lutfî ve Fuzûlî divanları da eklenir. Bu altı divanın tertibiyle eser, "Mahabbet-nâme" olarak adlandırılır (Boltabayev 2021: 123-124).

Burada, altı divanın tertip olunduğu ifade edilir; fakat nüshada *Emîrî Dîvânı* ile birlikte toplam yedi divan mevcuttur. Bu bağlamda divanın dibacesinde Ömer Han; bazı ilim sahiplerinin, kendisinin şiirlerini toplayıp divan hâline getirmek istediklerini ve aklında olmamasına rağmen

¹⁰ Nüshanın tavsifi için bk. (Komisyon 1947: 63) Bu tavsifte "Emîr" mahlaslı şairin Ömer Han olduğu hatırlanmalıdır.

¹¹ Nüshanın tavsifi için bk. (Boltabayev 2021: 111-122)

onların bu ısrarını da geri çevirmediğini söyler. Böylece Ömer Han'ın dağınık durumdaki şiirleri, divan düzeninde nazma çekilir (*Mahabbet-nâme* 1234: 359b-360a). Müretteplerin *Emîrî Dîvânı*'nı, nüshaya bu vesileyle ilâve etmiş olmaları muhtemeldir; zira *Mahabbet-nâme*, Ömer Han hayatta iken tamamlanmıştır. Ayrıca dibace ile bu bölüm arasında bazı ifade benzerlikleri de göze çarpmaktadır.

Mahabbet-nâme'deki divanların istinsahında Tursun Muhammed, Mirzâ Rahimkul, Muhammed Yûsuf ve Baba Mir Mirzâ olmak üzere dört hattat çalışmıştır. *Garâyibü's-Sıgar, Dîvân-ı Fuzûlî* ve *Dîvân-ı Lutfî*'yi Tursun Muhammed; *Nevâdirü's-Şebâb*'ı Mirzâ Rahimkul; *Bedâyi'u'l-Vasat*'ı Muhammed Yûsuf; *Fevâiyidü'l-Kiber*'i de Baba Mir Mirzâ yazmıştır (*Mahabbet-nâme* 1234: 491b). *Emîrî Dîvânı*'nın müstensihisi ise belli değildir.

Yazmanın istinsah tarihinde ise bir karışıklık söz konusudur. 492b sayfasına rakamla 1232 (m. 1816-1817) tarihi atılmıştır; fakat eserin mahiyetini anlatan kısımda tarihin h. 1234 (m. 1818-1819) olduğu belirtilir. Ayrıca nüsha sonunda bulunan tarih kıtasından da 1235 (m. 1819-1820) tarihi elde edilmektedir (Boltabayev 2021: 113).

Öte yandan *Mahabbet-nâme* üzerine çalışan araştırmacılar, *Mahabbet-nâme*'nin Ömer Han tarafından Sultan II. Mahmûd'a (salt. 1808-1839) bir devlet armağanı olarak gönderildiği konusunda ittifak hâlinedir (Boltabayev 2021: 127). Ömer Han, Buhara Emiri Haydar Şah (salt. 1800-1826) ile arasındaki siyasî rekabete binaen Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlayabilmek amacıyla h. 1235 (m. 1819) yılında Elhac Seyyid Kurban Efendi'yi elçilik maiyetiyle İstanbul'a göndermiştir. Seyyid Kurban Efendi de bu ziyaret esnasında Ömer Han'ın Sultan II. Mahmûd'a biat ettiğini bildiren mektup ile bazı hediyeler sunmuştur; fakat Osmanlı arşiv belgelerine göre bu hediyelerin türü belirsizdir (Macit 2008: 134-135, 169; Şen 2021: 124-125). *Mahabbet-nâme*'nin hâtimesini teşekkül eden mensur kısımdan anlaşıldığı üzere Ömer Han'ın emriyle hazırlanan bu sultanî nüshanın, Seyyid Kurban Efendi heyeti aracılığıyla Hokand Hanlığı'nı temsilen Sultan II. Mahmûd'a sunulan hediyeler arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Nitekim eserin istinsah yılı (h. 1234) ile elçiliğin ziyaret yılı (h. 1235) birbiriyle örtüşmektedir.

Sonuç

Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç ve *Türk Edebiyatı Numûneleri*'nin 1926 yılında Yûsuf Emîrî ile Ömer Han'ı birbiriyle karıştırmayı, daha sonra birçok araştırmacının da aynı hataya düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu yanlışlık Fuad Köprülü, Sadettin Nüzhet, *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu* vb. yazarlar ve kaynak eserler tarafından da devam ettirilmiş; Yûsuf Emîrî'ye ait bir Türkçe divanın elde olduğu yönünde hatalı bir bilginin umumileşmesinin önünü açmıştır. Her ne kadar bazı araştırmalarda bu yanlışla dikkat çekilmişse de Yûsuf Emîrî'nin Ömer Han'la karıştırılması meselesi yakın zamana kadar sürmüştür. Bu bağlamda Ömer Han'ın şiirlerinin Yûsuf Emîrî'ye nispet edilmesi, aynı mahlası kullanan şairlerin birbirleriyle karıştırılması hususunda özgün bir örnek teşkil etmektedir.

Bilindiği kadarıyla bugün Yûsuf Emîrî'ye ait üç eser mevcuttur. Bunlar şairin *Farsça Dîvân*'ı, nazım-nesir üslûbunun karışık olarak yer aldığı *Beng ü Çağır* adlı münazarası ve *Deh-nâme* adlı mesnevisidir. Bununla birlikte *Deh-nâme*'de bazı mektupların sonunda yer alan gazel ve ferdler, şairin mesnevi nazım şekli dışındaki üslûbunu ortaya koymasından dolayı ayrıca kıymetlidir.

Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'i ile *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'i, Devletşâh'ın *Tezkiretü's-Şuarâ'sı* ve Yakînî'nin *Ok Yaynıng Münâzarası* gibi tarihî/edebî kaynaklar, Yûsuf Emîrî'nin Farsça bir divanı olabileceği konusunda muhtelif ipuçları ihtiva etmektedir. Bununla beraber bu kaynaklar şairin Türkçe bir divana sahip olup olmadığına dair herhangi bir ipucu vermemektedir. Zikredilen eserler içerisinde yalnızca Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Yûsuf Emîrî'nin *Deh-nâme*'sinden Türkçe bir beyit nakletmektedir. Bu durum, Yûsuf Emîrî'ye ait Türkçe bir divanın bulunmadığı ihtimalini

düşündürmektedir; fakat burada tarihî kaynakların, Yûsuf Emîrî'nin *Beng ü Çağır*'ından da bahsetmediğini hatırlamak gerekmektedir. *Beng ü Çağır*'ın, şairin kendi ismini bizzat "Yûsuf Emîrî" olarak zikretmesi ve eserin girişinde Baysungur'u anımsatacak çeşitli nitelemeler kullanması göz önünde bulundurulduğunda Yûsuf Emîrî'ye ait olduğu açıktır. Buna rağmen Nevâyî ve Devletşâh böyle bir eserden söz etmemişlerdir. Dolayısıyla çalışmada, "Yûsuf Emîrî'nin Türkçe bir divanı yoktur." gibi bir hüküm vermek, iddialı bir yorum olacaktır. Bu yazı için çevrim içi veya basılı kaynaklardan yapılan katalog taramalarında Yûsuf Emîrî'ye ait bir *Türkçe Dîvân*'a rastlanamamıştır. Ancak tarihî kaynakların adından bahsetmediği; fakat Yûsuf Emîrî'ye ait olan *Beng ü Çağır* gibi böyle bir divanın da gerek müstakil bir eser olarak gerekse *Gedâyî Dîvânı*'na benzer şekilde bir mecmua içerisinde tespit edilip yayım hayatına kazandırılması muhtemeldir. Öte yandan bir araya getirmeye gayret ettiğimiz bilgiler ışığında bugün, Yûsuf Emîrî'nin *Türkçe Dîvânı*'nın elimizde bulunmadığını, "Yûsuf Emîrî'nin Türkçe Dîvânı" olarak atıf yapılan veya yayımlanan iki divanın Hokand Emiri Ömer Han'a ait olduğunu belirtmek mümkündür.

Ömer Han'ın *Dîvânı*'ı, İstanbul Üniversitesi'ndeki iki nüshasından hareketle (TY, no. 2850 ve 5452) 1994 yılında Mustafa Tanç tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu bağlamda *Ömer Han Dîvânı*'nın Türkiye'deki nüshalarından birisini ihtiva eden ve İstanbul Üniversitesi, TY, no. 5452'de kayıtlı bulunup "Mahabbet-nâme" adını taşıyan mecmua, tarihî ve edebî anlamda oldukça değerli bir vesika olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- ALPAY, Gönül (1973), "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1972*, 103-125.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1953), "Bir Yazı Nümûnesi Münâsebeti İle", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 17-29.
- ASLAN, Üzeyir (2011), "Han Şair Emîrî'nin Musammatları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8. cilt), 1, 42-51.
- BOLTABAYEV, Saidbek (2021), "Emir Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a Gönderdiği Muhabbetname Mecmuası Hakkında", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 98, 107-130.
- Devletşâh (1305), *Tezkire-i Devletşâh*, Bombay.
- ECKMANN, Janos (1964), "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1963*, 121-156.
- Emir Ömer Han (t.y.), *Dîvân-ı Emîr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2850, vr. 163a-283b.
- Emir Ömer Han (1299-1300), *Kitâb-ı Dîvân-ı Emîr ve Mecma'u's-Şu'arâ-i Asyâ-yı Vustâ*, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal ve A. Naci Tokmak (2015) (Haz.), *Alî Şîr Nevâyî: Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1959), "Le Poète Tchagataien Yûsuf Emîrî et Deux Manuscrits de la Bibliothèque de l'Université d'Istanbul", *Akten Des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses München (28. August bis 4. September 1957)*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 380-382.
- Hıfzı Tevfik, Hamamizade İhsan ve Hasan Âlî (1926), *Türk Edebiyatı Numuneleri*, (1. cilt), İstanbul: Millî Matbaa.
- HOFMAN, Henry Franciscus (1969), *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, (Section III), Part I, Utrecht.
- İSEN, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KADİROVA, Mahbube (1972) (Haz.), *Emiriy: Devon, Özbek Tilidagi Şe'rler*, Fen Neşriyatı.

- Kavânî-n-i Osmâniyân* (t.y.), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2753.
- KIZILTUNÇ, Recai (2008), "Türk Edebiyatında Tuyug ve Bazı Problemleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 107-126.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (2003) (Haz.), *Yusuf Emîrî Divanı*, (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Komisyon (1947), *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, (1. cilt), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2007) (Haz.), *Yusuf Emîrî Divanı*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2013) (Haz.), *Yûsuf Emîrî: Dehnâme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1987), "Çağatay Edebiyatı", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (3. cilt), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 270-323.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1958), "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1958*, 127-209.
- LUGAL, Necati (2011) (Çev.), *Devletşah: Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- MACİT, Abdulkadir (2008), *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mahabbet-nâme* (1234), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5452.
- ÖLMEZ, Zühal (2007), "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5. cilt), 9, 173-219.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1996) (Haz.), *Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn: İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ROXBURGH, David J. (2014), "Many a Wish Has Turned to Dust: Pir Budaq and the Formation of Turkmen Arts of the Book", *Envisioning Islamic Art and Architecture: Essays in Honor of Renata Holod*, (vol. 2), Brill, 175-222.
- RUSTEMOV, E. R. (1963), *Uzbekskaya Poéziya v Pervoy Polovine XV Veka*, Moskva: Vostochnaya Literatura.
- Sadettin Nüzhet (1931), *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri*, İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolaeviç (2005), "İz Tuyugov Çağataytsa Emiri", *Tyurkskoye Yazıkoznaniye, Filologiya, Runika*, Moskva: Vostochnaya Literatura RAN, 857-860.
- SERTKAYA, Ayşe Gül (2005), "Yakîni'nin Ok Yay-ning Münâzarası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (33. cilt), 159-206.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2013), "Yüksek Lisans Tezi, Doktora Tezi ve Doçentlik Takdim Tezi Üzerine Bazı Görüşler", *Makaleler-2 (Seçme Araştırmalar ve İncelemeler)*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 164-201.
- SOMER, Ümran (1969), *Deh-nâme: Yûsuf Emîrî (Metin-Gramer Hususiyetleri)*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ŞEN, Hüseyin (2021), "Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (3. cilt), 5, 115-132.
- TANÇ, Mustafa (1994), *Ömer Han Divanı: İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- TANÇ, Mustafa (2003), "Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 111-118.
- YILDIRIM, Ali (2006), *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yûsuf Emîrî (868), *Dîvân-ı Emîrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No. 3779.
- Yûsuf Emîrî (t.y.), *Dîvân-ı Mevlânâ Emîrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No. 3883.